

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СИСТЕМИ ЗАГОЛОВКІВ І ПРОБЛЕМА НЕПОВНОЕКВІВАЛЕНТНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проявів лексичної неповноеквівалентності при перекладі системи заголовків художнього твору.

Ключові слова: *лексична неповноеквівалентність, сильна позиція, семний набір.*

The article focuses on the study of the incomplete lexical equivalence manifestations while translating the title system in the work of fiction.

Key words: *incomplete lexical equivalence, strong position, the set of semes.*

Заголовок – один із найважливіших компонентів архітекtonіки будь-якого тексту, особливо, художнього. У такому разі його невід’ємні риси: чіткість, афористичність і здатність нести ідею (тему) твору в конденсованому вигляді [8, с. 272] визначають високі критерії еквівалентності, досягнення яких перекладачем проявлятиметься особливо гостро. Складова сильної позиції тексту [6, с. 90 – 130], заголовок потребує делікатного і навіть обережного ставлення від інтерпретатора, оскільки рішення останнього може як стати концентратом та виразником головної теми твору, так і змістити в ньому важливі акценти, або ж навіть хибно витлумачити намір автора.

Завданням нашої статті є показати, що інтерпретація, а з нею і досягнення належного рівня еквівалентності перекладу заголовка інколи становить практичну проблему перекладу, а брак уваги до такого компонента тексту як заголовок спричиняє прояв лексичної неповноеквівалентності. Безсумнівна необхідність подолання даної проблеми і становить **актуальність** нашої статті. За **об’єкт** дослідження ми взяли систему заголовків одного з ключових творів літератури фентезі, роман У. К. Ле Гуїн «Чарівник Земномор’я». **Предметом** вивчення слугуватиме проявлення лексичної неповноеквівалентності на рівні системи заголовків цього художнього твору.

Заголовок роману «*A Wizard of Earthsea*» – іменне 2-компонентне словосполучення із прийменниковим зв’язком керування, вираженим прийменником *of*. Для української мови усталеним шляхом перекладу такого структурного типу словосполучень є добір еквівалентного в лексичному відношенні словосполучення з аналогічним зв’язком керування, вираженим переважно з допомогою родового відмінка. З огляду на особливості еквівалентності синтактичного рівня даного словосполучення ми пропонуємо звернути увагу на артикль, який зазвичай не супроводжує заголовки англомовної традиції. В англійській мові можливий будь-який варіант детермінантовживання у схожій ситуації, як-от: «*A Handful of Dust*» (E. Waugh, 1934), «*The Lord of the Rings*» (J. R. R. Tolkien, 1955), «*Ø Lord of Flies*» (W. Golding, 1954). Побіжний погляд на літературний процес говорить про неоднаковий статус артиклів у даній синтаксичній позиції, де перевага надається означеному артиклю [15, с. 63]. Поява на такому місці саме неозначеного артикля свідчить про специфічну функцію, котру виконує детермінант. Схожі заголовки в англо-американській літературі не рідкість (згаданий вище «*A Handful of Dust*» (E. Waugh), «*A Question of Upbringing*» (A. Powell)), особливо прикметна ця конструкція в творах фантастичного жанру: «*Jurgen, A Comedy of Justice*» (J. Cabell, 1919), «*A Case of Conscience*» (J. Blish, 1958), «*A Fall of Moondust*» (A. Clarke, 1961), «*A Time of Changes*» (R. Silverberg, 1971) тощо. Особливо звертає на себе увагу тяжіння окремо взятого автора до однієї конструкції. Порівняйте декілька заголовків романів американського письменника Дж. Р. Р. Мартіна: «*A Game of Thrones*» (1996), «*A Clash of Kings*» (1998), «*A*

Storm of Swords» (2000), «*A Dream of Spring*» (незавершений). Із восьми великих творів цього письменника, заголовки яких формуються згідно аналогічної структурної схеми, лише 1 (!) «*The Winds of Winter*» (незавершений) має означений артикль у ролі детермінанта. Ми схильні вважати це специфічною рисою ідіолекту Дж. Р. Р. Мартіна, варто філологічного вивчення.

Незрозумілою лишається мета, яку переслідувала У. Ле Гуїн, використовуючи в заголовку свого роману неозначений артикль. У своїй творчості письменниця вдавалася до неозначеного артикля на початку заголовка шість разів, тричі в однаковій структурній позиції: «*A Wizard of Earthsea*», «*A Fisherman of the Inland Sea*» (1994) і «*A Description of Earthsea*» (2001). Відомі у перекладознавстві способи перекладу неозначених артиклів, що наводяться як типові і пропонують передавати закладене в даний артикль лексичне значення тим чи іншим займенником або числівником [5, с. 215 – 221], навряд чи доречні в нашому випадку. Досить безглуздим міг би видатися варіант тлумачення заголовка «*A Wizard of Earthsea*» як «*[Один] чарівник...*» чи «*[Якийсь] чарівник...*». Не дають відповіді на поставлене питання й варіанти перекладу даного роману тими мовами, в яких існує розрізнення неозначені / означені артиклі. Якщо німецький, французький та італійський перекладачі віддали перевагу означеному артиклю (*Der Magier der Erdsee*, *Le Sorcier de Terremer* і *Il mago di Earthsea* відповідно), то іспанський перекладач дослівно передав заголовок із неозначеним артиклем – *Un mago de Terramar*. Щоправда, в іспанській мові існує лексичне значення неозначеного артикля як «істинний, справжній» [2], котре якнайкраще підходить для перекладу даної назви.

Непростим досліджуваний заголовок є і з лексичної точки зору. Справа в тім, що термінологія, вживана авторами фентезі для позначення персонажів із магічними здібностями, різниться інтерпретаціями [12, с. 223], і в нашому випадку ми повинні зважати на прямі та непрямі вказівки У. Ле Гуїн у тексті самого роману. Так, з етимологічної точки зору (релевантної для освіченого реципієнта) і особливо підкресленої в тексті твору, *wizard*, «a man of wisdom and knowledge, sage, wise man» [18, с. 2628], завжди асоціюватиметься з прикметником *wise* (англ. «мудрий»). Відтак переклад мав би зберігати аналогічні конотації, однак українська етимологічна паралель: *відун*, у якої спільний корінь із словом *відати*, «знати» [4, с. 395], – підходить лише частково, оскільки *відун* – це «у давніх слов'ян – людина, яка вгадувала майбутнє; віщун, пророк» [14, II, с. 653], тобто слово має значно вужче значення, якому на додачу бракує нейтральності культурного виміру. Текст українського перекладу не відзначається системністю в питанні відтворення цієї лексеми. *Wizard* передається щонайменше в чотирьох варіантах: *чаклун*, *ворожбит*, *маг* і *чародій* [7, с. 5, 7, 13, 25], другий із котрих є вужчим і зниженим за конотативним навантаженням: «Ворожбит – той, хто вгадує майбутнє чи минуле за якимись прикметами або ворожачи на картах» [14, II, с. 739]. Поміж українських слів із цієї лексико-семантичної групи немає жодного, яке б містило питому сему [мудрець], а це неминуче нівелюватиме значення головного елемента заголовка і знижуватиме його стилістичне навантаження. Відтак, можемо сміливо говорити про **лексичну неповноеквівалентність** ключового слова у заголовку роману, чим ускладнюємо його інтерпретацію і переклад.

Останній елемент заголовка *Earthsea* є оказіональним новотвором автора, якому присвоєний статус власної назви, конкретніше, топоніма – великий архіпелаг посеред безмежного моря у вторинному світі, вигаданому авторкою. Залишимо осторонь філософські міркування, пов'язані із символізмом самого несправжнього географічного образу, хоча вони можуть дати інформацію, корисну будь-кому, хто візьметься перекладати твір У. Ле Гуїн [12, с. 216 – 219]. Від перекладача вимагається передати його адекватними засобами рідної мови. Так, А. Саган небезпідставно вдавня до поморфемного калькування – *Земномор'я*, – який застосований у більшості ПТ роману різними мовами світу: як споріднених нам слов'янських (рос. *Земноморье*, болг. *Землеморие*, чеськ. *Zeměmoře*), так і інших (данськ. *Jordhavet*, шв. *Övärlden* тощо). Історія перекладів

У. К. Ле Гуїн засвідчила, що не завжди інтерпретатор готовий залишити в основному заголовку незнайомий читачу okazіоналізм. Наприклад, польський і грецький інтерпретатори вдалися до узагальнення «архіпелаг»: «*Czarnoksiężnik z Archipelagu*» і «*Ο μάγος του αρχιπελάγους*», – італійський же перекладач узагалі необґрунтовано залишив оригінальну назву: «*Il mago di Earthsea*».

Нижче ми пропонуємо докладний аналіз заголовків усіх розділів роману «Чарівник Земномор'я» У. Ле Гуїн. У кожному окремому абзаці мова йде про один розділ, назва котрого виноситься курсивом у початок нового рядка.

«*Warriors in the Mist*» – типове двокомпонентне словосполучення, обидва елементи якого зазнають неминучих (на нашу думку) видозмін у перекладі. Так, іменник *warrior* тлумачний словник характеризує як «1 a: a man engaged or experienced in warfare and especially in primitive warfare or the close combat typical of ancient or medieval times (вид. нами – Б. С.)» [19], тобто загалом не будучи лексемою ні застарілою, ні книжною, ні термінологізованою, вона все одно відсилає до особливостей ведення війни в давні часи. Її використання в такому творі цілком виправдане, адже книги фентезі часто звертаються до псевдоантичного, псевдосередньовічного антуражу. В українській мові відсутній його еквівалент (*воїн, боєць, вояк* [1, II, с. 655]), котрому були б притаманні аналогічні риси. Більше того, немає його і в синонімічному ряду: *вояк* (військовослужбовець або учасник боїв, воєн), *боєць, воїн, вояка розм., воячисько фам., воячня збірн. розм., звитяжець уроч., витязь поет., войовник заст., зборонець заст., ратник заст., ратоборець заст., рубака розм.* (той, хто майстерно володіє холодною зброєю); *бойовик* (учасник якої-небудь бойової групи, загону), *солдат* (військовик найнижчого звання сухопутних військ), *рядовий, боєць, стрілець заст., служивий заст., москаль заст., служба розм., заст.* (перев. у звертанні), *рядовик розм. заст., жовнір діал.* [13]. Очевидно, що *воїн* стоїть якнайближче до оригінальної лексеми по вісі еквівалентності – безеквівалентності, книжн., уроч. «той, хто воює, б'ється з ворогом; боєць» [14, I, с. 725], однак саме наявність стилістичних поміток переводить його із класу нейтральної лексики до книжної, чим і створюється ефект прагматичної неповноеквівалентності. Наявне в цьому ж заголовку слово *mist* уже обговорювалося вище.

Назва розділу «*The Shadow*» (як і «*The Dragon of Pendor*», «*Hunted*», «*Iffish*») зазнала трансформацій, що, в принципі, причетні до наведеного нижче низького коефіцієнта еквівалентності по всій системі заголовків даного роману. Так, у перекладу досліджуваної назви з'являються лапки. Це автоматично переводить лексичну одиницю, використану в назві глави, в ранг власних імен. Як відомо, заголовок – скомпресований, нерозкритий зміст тексту, у ньому виражається основна тема тексту, його сюжетна лінія і конфлікт [3, с. 133; 9, с. 168]. У проекції на досліджуваний нами розділ це означає, що акценти сильної позиції зміщуються з «випущеної на волю» тіні головного героя, його другого «я», альтер-его, на однойменний транспортний засіб, корабель, яким протагоніст переміщується з одного острова на інший, де починає проходити ініціацію. І хоча назва судна суголосна з його антагоністом, вона постає своєрідним символом-знаменням майбутніх труднощів та боротьби, а головну роль усе ж таки відіграє поява сили, тіні Геда-Сокола, з'являючись у зав'язці твору (Розділі «Тінь»), протягом розвитку сюжету і, звісно, у кульмінації (Розділ «Відкрите море»). Ми віднесли дане зміщення до переоформлення синтактичного рівня слова-знака *Shadow*. Перехід названого вище слова до окремої групи власних назв (тих, які Правопис української мови вимагає заключати в лапки) прямо не пов'язаний ні з валентністю, ні зі значимістю, однак сам характер лапок як знака пунктуації змусив нас вдатися до такого кроку.

Незрозумілим є рішення А. Сагана додати зайву лексему (і семема відповідно) у назви розділів «*The Dragon of Pendor*» й «*Iffish*». Контексту вони не суперечать, проте це переінакшення інтенції автора тексту, який вирішив не уточнювати географічного характеру власних назв. Очевидно, що зроблено це було навмисне, можливо, з метою екзотизації сильної позиції, не до кінця реалізованої в перекладі. Стосовно розділу

«*Hunted*» («У пошуках притулку») можемо сказати, що він виступає своєрідною не випадковою антитезою розділу «*Hunting*» («Полювання») і збереження одного й того самого кореня в перекладі було необхідне для досягнення якраз еквівалентності на рівні синтактики, оскільки тут мова йде про значимість номінативних одиниць, тобто їх відношення одна до одної в межах мовної парадигми і мовної тканини тексту. Саме в цьому випадку можна було відносно ігнорувати еквівалентність усіх нижчих рівнів, оскільки існує необхідність відтворення характеру вищого від решти рівня. Тут ми говоримо про ігнорування не як закономірність, а як викликану обставинами необхідність. Лексикографічним еквівалентами лексеми *hunt* у даному значенні є *полювати, ловити* [1, I, с. 559], однак можливість утворення пасивної віддієслівної форми у них відрізняється від англійської. Від них неможливо утворити активні дієприкметники, лиш пасивні *впольований, зловлений*, які суперечитимуть контексту. Отже, треба шукати синонімічну номінативну одиницю, значимість котрої дозволяла б здійснити таку операцію. Безперечно, в такому разі неминучі порушення в семних наборах, однак еквівалентність на синтактичному рівні має в даному разі пріоритет над еквівалентністю на семантичному рівні. Наприклад, ми могли б запропонувати пару *переслідований – переслідування*, адже його значення «гнатися слідом за ким-небудь, намагаючись наздогнати, захопити, знищити і т. ін.» [14, VI, с. 280] дуже близьке до значення *hunt*: «I a: to follow or search for (game or prey) for the purpose and with the means of capturing or killing: pursue (game or prey) for food or in sport» [18].

Останнє, що ми хотіли б зауважити відносно системи заголовків (і тексту роману) «Чарівник Земномор'я», – це особливості інтерпретації власної назви *Hawk* – скорочення від *Sparrowhawk*: «*Of these some say the greatest, and surely the greatest voyager, was the man called Sparrowhawk, who in his day became both dragonlord and Archmage.*» [17, с. 4] – «*Кажуть, щонайбільше доріг сходив і найбільшої слави зажив чоловік на прізвисько Яструб, котрому судилося стати Повелителем драконів та Архімагом.*» [7, с. 7]. *Sparrow(-)hawk* – «яструб-перепелятник, боривітер горобиний» [1, II, с. 402]. І перший, і другий птахи дрібні (завбільшки з голуба) навіть у порівнянні зі звичайним яструбом, іменем якого названий протагоніст у перекладі. Це знаково в контексті показної нікчемності фізично слабкого хлопця. Відсутність однослівного еквівалента *Sparrow(-)hawk* в українській мові змусило перекладача вдатися до узагальнення, що певною мірою відображається щонайменше на конотаціях – прагматичному рівні слова-знака. У свою чергу, ми могли б запропонувати компенсаторно вдатися до зменшувально-пестливої форми – *Яструбок*. Цікаво, що в словнику, очевидно, термінологічний русизм, адже даний біологічний вид українською називається *малий яструб* (*Accipiter nisus L.*) [10, с. 53], єдина цитация слова *перепелятник* у «Словнику української мови» походить із науково-популярного видання «Наука і життя» від 1960 р., що, можливо, є некоректним перекладом із російської [14, VI, с. 246]. «Словарю української мови» за ред. Б. Грінченка воно не відоме, а «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського згадує його лише в значенні «мисливця на перепелів», а самого *Accipiter nisus L.* називає *гороб'ятником, ко(і)бцем, кібчиком* [11, с. 202].

Іншим цікавим словом у наведеному вище реченні є *voyager*, «мореплавець; мандрівник» [Ibid., с. 645]. У контексті роману, місцем дії в якому виступає архіпелаг, вислів «найбільше доріг сходив» стосується подорожей із острова на острів, так що не будучи лексикографічним неповноеквівалентом, про що говорять дані словників, у даному перекладному реченні пара *voyager – найбільше доріг сходив* виступає саме ситуативними неповноеквівалентами, до чого призвело прийняте перекладачем рішення. Підтверджують це і тлумачні словники: *voyage* – «a journey by water: CRUISE» [19], «a journey, travel, or passage, esp one to a distant land or by sea or air» [16].

Унаслідок різних об'єктивних і суб'єктивних причин, обговорених вище, семні збіги спостерігаються лише у 3 із 10 пар ситуативних еквівалентів заголовків, тобто в їх 30 %.

Домінантним перекладацьким прийомом у А. Сагана виступає підбір відповідної семантичної номінації (60 %) і по 20 % припадає на транспозицію і додавання. Важко сказати, як би змінилося це співвідношення при наявності альтернативного перекладу, але як свідчать наші дослідження це можна вважати певною закономірністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-український словник: У 2 т. – Близько 120 000 слів / Склав М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996.
Т. 1. – 1996. – 752 с.
Т. 2. – 1996. – 712 с.
2. Большой испанско-русский словарь. © «Русский язык-Медиа», 2005, Нарумов Б. П., Загорская Н. В., Курчаткина Н. Н. и др. / Под ред. Нарумова Б. П. 150 тыс. слов, словосочетаний и выражений [Электронный словарь, сумісний із програмним забезпеченням АВВУУ Lingvo], 2005.
3. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка: Учебник / И. Р. Гальперин. – М.: Высш. шк., 1981. – 334 с.
4. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982 – 2006. – (Словники України).
Т. 1. – 1982. – 634 с.
5. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник / І. В. Корунець. – Вінниця: «Нова Книга», 2001. – 448 с.
6. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови / А. В. Кухаренко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
7. Ле Гуїн Урсула. Чарівник Земномор'я: Фантастичний роман. У 4 кн. Книга перша. Чарівник Земномор'я / Пер. із англ. А. Сагана. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 280 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с. – (Nota bene).
9. Николина Н. А. Филологический анализ текста: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. А. Николина. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с.
10. Птицы Украины. Полевой определитель / Марисова И. В., Талпош В. С. – К.: Вища шк. Головное изд-во, 1984. – 184 с. – Укр.
11. Російсько-український словник Української Академії Наук: У 4 т. – К.: Червоний Шлях, 1924 – 1930.
Т. 3 (О – П) / За ред. С. О. Єфремова. – 1927. – 653 с.
12. Сапковский А. Нет золота в Серых Горах: Мир короля Артура. Критические статьи. Бестиарий / А. Сапковский; Пер. с польск. Е. П. Вайсброта. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 374, [10] с. – (Век Дракона).
13. Словники України, версія 3.2 [Електронний ресурс]: інтегрована лексикографічна система / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, О. М. Костишин, К. М. Якименко. – 80 Min / 700 MB. – К.: Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України, 2008. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-II/300; 64Mb RAM; CD-ROM; 60 Mb вільного дискового простору; .NET Framework 3.5. – Назва з контейнера.
14. Словник української мови / В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
Т. 1. – 1970. – 801 с.
Т. 2. – 1971. – 550 с.
Т. 3. – 1972. – 744 с.
Т. 4. – 1973. – 840 с.
Т. 5. – 1974. – 840 с.
Т. 6. – 1975. – 832 с.
Т. 7. – 1976. – 724 с.
Т. 8. – 1977. – 929 с.
Т. 9. – 1978. – 918 с.
Т. 10. – 1979. – 659 с.
Т. 11. – 1980. – 700 с.
15. Alexander, L. G. Longman English grammar. – London and New York: Longman, 1998. 374 p.

16. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary. New Digital Edition [Електронний словник, сумісний із програмним забезпеченням ABBYY Lingvo], 2008.
17. Le Guin, Ursula K. A Wizard of Earthsea. – London: Puffin Books, 1976. – 210 p.
18. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged: In 3 vol. – Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokyo, Manila: Encyclopaedia Britannica Inc., 1976. – 2764 p.
Vol. 1. – 1976.
Vol. 2. – 1976.
Vol. 3. – 1976.
19. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged, Version 2.5 [Електронний ресурс]: інтегрована лексикографічна система. – 80 Min / 700 MB. – Springfield, Mass.: Merriam—Webster, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 32Mb RAM; CD-ROM; 110 Mb вільного дискового простору; Windows® 98/Me/2000/NT 4.0/XP. – Назва з контейнера.